

УДК 37.036:159.954

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Марія Швед, Марія Довгань

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто теоретичні підходи до розуміння поняття “творчого мислення”, виявлено його особливості, розкрито співвідношення різних типів мислення, створено графову модель творчого мислення. Акцентовано на значенні розвитку творчого мислення для процесу формування творчої особистості.

Ключові слова: творче мислення, креативність, творча особистість.

Проблема творчості останніми роками стала предметом досліджень багатьох фахівців у різних галузях знань. Це пов'язано, насамперед, з розвитком суспільства, з освітньо-культурним рівнем громадян, з увагою до розвитку творчого потенціалу особистості, здатної виявляти свої творчі здібності, що забезпечить успіх професійної діяльності й особистісного становлення.

Біля джерел дослідження проблем творчості стояли давньогрецькі філософи Аристотель, Демокрит, Платон, Сократ, які в своїх філософських трактатах зробили спробу осмислити процес підготовки особистості, котра мислить творчо і здатна управляти рабовласницькою державою.

В епоху Відродження педагоги-гуманісти Вітторіо да Фельтре, Франсуа Рабле, Томазо Кампанелла, Томас Мор у своїх працях приділяли особливу увагу ідеям розвитку самостійного мислення, творчості та активності особи.

Проблема творчої активності особистості, розвитку творчості посідає визначне місце також у творах українських педагогів-просвітників: А. Духновича, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича та ін.

У вітчизняній прогресивній педагогіці в другій половині XIX – на початку XX ст. значний внесок у дослідженні цієї проблеми зробили Н. Бунаков, В. Водовозов, А. Герд, П. Каптерев, К. Ушинський, С. Шохор-Троїцький. Вони продовжували розвивати ідею “навчання прийомам і способам творчості” не тільки в сфері застосування їх на практиці, а самостійного здобуття знань (П. Каптерев, К. Ушинський, С. Шохор-Троїцький). У цей період була вперше запропонована ідея про застосування дослідницького методу в навчально-виховному процесі (А. Герд).

Сьогодні українські вчені успішно проводять дослідження в галузі педагогіки творчості, а також впровадження в практику дослідницького методу навчання (Б. Всесвятський, Б. Райков, К. Угодовський, П. Булонського, А. Залужного, С. Швацького, Л. Виготського, В. Давидова, А. Леонтєва) [4].

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури з питання творчості засвідчив, що серед різноманітних складових процесу формування творчої особистості важливе значення має розвиток у неї творчого мислення. Оскільки окреслена проблема потребує особливої уваги, дослідження і вивчення, ми ставили за мету проаналізувати сучасні теорії розвитку творчого мислення як важливої компоненти формування творчої особистості, розвитку її креативного потенціалу.

В. Андреев, розглядаючи поняття “педагогіка творчості”, визначає окрему наукову галузь, яка досліджує педагогічну систему взаємозобумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання та самовиховання особистості в різних видах творчої діяльності й спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і творчих колективів. Зауважимо, що формування творчої особистості передбачає не тільки всебічний і гармонійний розвиток здібностей, які забезпечують успіх у творчій діяльності, а й розвиток мотивів і характерологічних якостей, які мають вирішальне значення для успішної творчої діяльності майбутнього фахівця [2].

У психолого-педагогічних дослідженнях проблеми творчості, розвитку творчих здібностей у формуванні творчої особистості простежується низка напрямків творчих пошуків учених. Серед них виділяють новий підхід, передумовами становлення якого був період планування теоретичних концепцій в науці, за яких явища “інсайту” і “домислу” позбавлялися характерних рис ірраціональності. Це була значна перемога у царині психології мислення цього періоду. Тоді у психологічному співтоваристві панувала ілюзія всезагального характеру виявлення механізмів і детермінант творчості, які трактувалися так, що в межах наукового методу (або проблемної ситуації) вчений-дослідник не міг спостерігати іншої феноменології, окрім тієї, яка пов’язана з розв’язанням певних задач. За такої умови дослідник міг “просуватися” в аналізі лише всередині, а не ззовні явища чи процесу дослідження [1, с. 62].

Реальні досягнення в науці, техніці, культурі, а також багаторічна практика тестування за кордоном виявили, що творча праця людини та показники розумових здібностей не завжди корелюються. Відповідно до цих міркувань наявний підхід за своєю суттю і методологічною орієнтацією не зміг виконати соціальне замовлення стосовно людей з високим творчим потенціалом (у період становлення постіндустріальної фази розвитку

суспільства). Такий підхід вичерпав себе і зумовив творення нових теоретичних підходів і концепцій до проблеми розвитку творчого мислення, формування творчої особи.

Серед них концепція Б. Теплова, А. Леонтьєва і С. Рубінштейна, яка стверджує, що обдарованість людини є набагато ширшим поняттям за звичайний набір здібностей. Однак ця теорія мала слабе методичне забезпечення. Концептуально розмежувати поняття творчості й високого рівня інтелекту у вітчизняній психології вдалося Я. Пономарьову [1, с. 63].

Соціальне замовлення, а також інтуїтивне розуміння того, що творчість не зводиться лише до здібностей і знання, покликали до життя нову концепцію. Згідно з новим підходом, творчі здібності існують паралельно до загальних і спеціальних і мають свою локалізацію.

Ці ідеї знайшли своє відображення у теоретичних працях, присвячених творчому мисленню відомого американського вченого-психолога, президента Американської асоціації психологів Джона Гілфорда. Він один з перших спробував сформулювати сутність творчого мислення, його особливості, параметри, виділити коефіцієнт креативності.

На його думку, “творчість” мислення пов’язана з перевагою у ньому чотирьох особливостей:

- 1) оригінальність, нетривіальність, незвичність висловлюваних думок, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни;
- 2) семантична гнучкість, тобто здатність виділяти об’єкт під новим кутом зору, виявляти його нове використання, розширювати функціональне застосування на практиці;
- 3) образна адаптивна гнучкість, тобто здатність змінити сприйняття об’єкта так, щоби бачити нові, приховані від спостереження аспекти;
- 4) семантична спонтанна гнучкість, тобто здатність виробляти різноманітні ідеї у невизначеній ситуації, а саме в такій, яка не має орієнтирів для цих ідей [3].

У ситуації гострого соціального замовлення Дж. Гілфорд відходить від класичного поділу мислення на індуктивне та дедуктивне. Він вважає, що необхідно брати до уваги те, що асоціанізм як закономірність мислення відбувається за законами логіки, що і зумовило поділ мислення на два види, зазначаючи принципову відмінність між двома типами мисленневих операцій: конвергенцією і дивергенцією. Згідно з дослідженнями психолога, індуктивне і дедуктивне мислення характеризує конвергентне мислення, яке є послідовним, логічним, однонаправленим і забезпечує вирішення проблеми шляхом знаходження єдиної необхідної властивості, яка відповідає умові й вимогам задачі. Оскільки під час конвергентного мислення неможливі вихід і зміна якості (властивості) об’єкта, то Гілфорд виділив інший тип мислення –

дивергентне – ненапрявлене мислення, яке відбувається в різних напрямках і допускає зміну шляхів вирішення проблеми, тобто здатність бачення інших властивостей об'єкта вивчення. Дивергентність, яку визначають як “здатність мислити в різних напрямках”, відповідає виходу мислення у ширший “простір” пізнання.

Аналізуючи сутність творчого мислення, психологи вважають, що головним параметром креативного мислення (якщо концептуально його розглядати у зв'язку з дивергентним мисленням) є швидкість. Параметр швидкості є дуже важливим, оскільки вловлює і фіксує власне дивергентні ідеї. Наступним за значенням параметром є оригінальність. Якщо виходити із базових уявлень про креативність, то власне оригінальність потрібно трактувати як центральний параметр, оскільки продукування нових ідей (критерій новизни) є базовою ознакою креативного мислення. Тобто наявність нових (оригінальних) ідей потрібно розглядати як необхідну умову дивергентного мислення. Але оригінальність є багатообразною. Це визнає і сам Гілфорд, ведучи мову про генерування за допомогою дивергентного мислення нових, але не обов'язково розумних, а також штучних ідей. З огляду на це деякі вчені вважають, що оригінальні ідеї не можна розглядати окремо від їх корисності, тому що не можна буде відокремити креативні ідеї від ексцентричних чи шизофренічних, які також можуть бути оригінальними, але неефективними.

У формуванні творчо обдарованої особистості, на думку Д. Богоявленської, головною умовою можна вважати навчання її нестандартному мисленню, вмінню генерувати оригінальні, незвичайні ідеї, акцентувати на об'єкті дослідження, який ні у кого не трапляється і стимулює фантазію. Лише за таких умов може розвиватися творче мислення [1].

Поняття дивергентного мислення є поясненням креативності мислення в межах визначеного напрямку. Креативність (творче мислення) вивчають і з позицій інших пояснювальних схем, тому креативне і дивергентне мислення – поняття не тотожні. Зауважимо, що Дорфман наводить розуміння творчості як розгляд побічного продукту діяльності (Пономарьов, 1983, 1988), як інтелектуальну активність і творчу здатність (Богоявленська, 1983, 1995, 2000), як інвестиції (Стернберг, Григоренко, 1998; Sternberg, Lubart, 1995).

Особливо важливим в аналізі дивергентного мислення, на думку Д. Богоявленської, є чіткий зв'язок його з механізмом асоціацій. В основі асоціативної теорії креативності (Mednick, 1962) лежить ідея про те, що базою креативного мислення є асоціації. Згідно з цією думкою, креативне мислення утворюється, частково, в результаті нових комбінацій асоціацій між ідеями [1].

Творчість, за цією теорією, є процесом переформування заданих асоціативних елементів у нові комбінації, які відповідають поставленій

задачі, і є настільки творчими, наскільки ці елементи віддалені від сфери вивчення. Науковець вважає, що опис цього процесу шляхом поділу на конвергентну та дивергентну складові не може адекватно відображати суть творчості. У процесі дослідження тестів Медніка були зроблені висновки, що мотивація творчості у висококреативних дітей має внутрішню природу, а також був виявлений взаємозв'язок рівня інтелекту (здатності “діяти в розумі” за Я. Пономарьовим) і креативності, що назагал підтверджує теорію інтелектуального порогу Е. Торренса [6].

На думку Дорфмана, асоціацію і дивергенцію можна розглядати як феномени, які виявляються в різних ділянках мислення. Дивергентні ідеї є в поверхневих сферах мислення, а незвичні асоціації зароджуються в глибших ділянках мислення. З огляду на це можна вважати, що дивергенція і асоціації не заперечують, а навпаки, доповнюють одна одну і взаємозв'язані між собою [1].

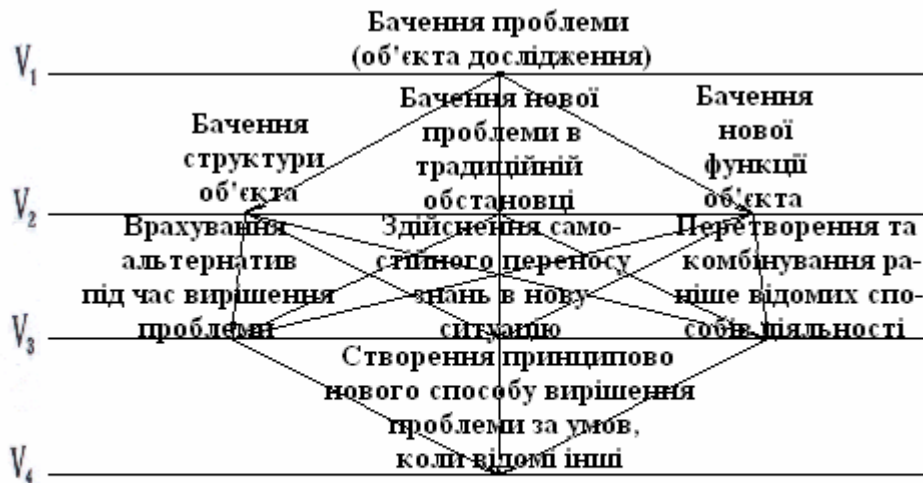
Вважаючи, що теорія структури інтелекту Дж. Гілфорда не має достатнього обґрунтування, Р. Стернберг, який очолює дослідження творчості та обдарованості в сучасній Америці, запропонував власне розуміння творчого процесу як вдалого інвестування капіталу. З цих позицій креативність означає життєву установку: “купувати дешево, а продавати дорого”. Він вважає, що творчому мисленню можна навчати так, як навчають математиці та читанню, і цей процес необхідно здійснювати за такими принципами: бути прикладом для наслідування і стимулювати розумний ризик, пошук, визнати і переформулювати проблеми, плекати творчі ідеї та результати, дозволяти помилятися і сумніватися в загальноприйнятих істинах, охоплювати розділи, що дають змогу продемонструвати творчі здібності; виділяти час для творчого мислення, стимулювати терпимість до стану невизначеності й незрозумілості; готувати до подолання перешкод; заохочувати подальший розвиток; знаходити відповідність між творчою особистістю і середовищем [6].

Останніми десятиліттями, на думку Д.Богоявленської, “дивергентність” перетворилася в “символ віри” не тільки для західних, а й для вітчизняних психологів, з нею пов'язують майже всі прояви творчості [1].

Ми акцентуємо на творчому мисленні, оскільки воно розвиває оригінальність, нетривіальність, незвичність ідей, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни і є також важливим елементом творчої діяльності особистості.

Отже, творче мислення пов'язане з відкриттям принципово нового знання, власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок.

Творче мислення можемо зобразити у вигляді такої графової моделі [5] (див. рисунок).

Графова модель творчого мислення:

V_n - рівні абстрагування; • - поняття; ↓ - логічний зв'язок між поняттями

Зважаючи на всю різноманітність теоретичних підходів до вивчення креативності, можна виділити більш загальні положення. Сучасні психологічні теорії визначають креативність як складну багатовимірну і багаторівневу інтегральну структуру, яка об'єднує в єдине ціле тісно зв'язані між собою, але відносно незалежні когнітивні та некогнітивні особистісні компоненти. Розвиток креативності пояснюють взаємодією внутрішніх задатків (творчого потенціалу) особистості з впливом зовнішніх чинників оточення.

Аналіз стану дослідження проблеми творчості дає змогу стверджувати, що відповідно до соціально-економічних умов нашої держави формування творчої особистості, фахівця є актуальною потребою сучасного суспільства. Формуючи творче мислення, ми плекаємо творчу особистість, отже, відповідаємо на сучасні суспільні виклики.

Отже, зусилля вчителів, викладачів вищої школи повинні зосереджуватися у напрямку розвитку креативності мислення особистості, мотивації до навчання, збільшення інтересу до пізнання, формулювання гнучкості інтелекту, постійного творчого пошуку і самовдосконалення, дбаючи про творчий потенціал суспільства і кожної людини зокрема.

2. *Нагаев В. М.* Методика викладання у вищій школі: Навч. посіб. К., 2007.
3. *Немов Р. С.* Психология: В 3 кн. Кн.1. Общие основы психологии. М., 1995.
4. *Семеренский В. И.* Творческая деятельность в истории развития педагогической мысли // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 1999. № 12. С. 39–42.
5. *Швед М. С.* Розвиток екологічного мислення студентів університету в процесі професійної підготовки: Дис. ... канд. пед. наук. К., 1997.
6. *Щебланова Е. И.* Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследований и практики. М., 2004.

DEVELOPING CREATIVE THINKING AS AN IMPORTANT CONSTITUENT OF FORMING A CREATIVE PERSONALITY

Maria Shved, Maria Dovhan'

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA – 79000, L'viv, Ukraine*

The article considers the theoretic approaches to understanding the concept of “creative thinking”; outlines its specific characteristics, the correlations of different types of thinking; produces the graphic model of creative thinking. The focus is laid on the importance of developing the creative thinking for forming the creative personality.

Key words: creativity, creative thinking, creative personality.

Стаття надійшла до редколегії 21.06.2007

Прийнята до друку 28.09.2007